

K některým otázkám reprezentativnosti a poznávací hodnoty studií lokálních komunit

IVO MOŽNÝ

Filosofická fakulta UJEP, Brno

Celý vesmír, pokud ho známe, je tak uspořádaný, že vše, co je pravdivé v jednom případě, je pravdivé také ve všech ostatních případech téhož druhu. Celá potíž spočívá v tom, jak identifikovat druh.

John Stuard Mill

Otázka reprezentativnosti vzorku a otázka rozsahu platnosti empirických zjištění jsou obecné metodologické problémy, jejichž řešení je ve vědách o lidském chování zvláště obtížné. Obecně lze říci, že čím větší je náhodně vybraný vzorek vzhledem k definované populaci (vzhledem k základnímu souboru), tím větší bude reprezentativnost empirických zjištění. Obecně můžeme také říci, že čím větší bude základní soubor, tím větší lze očekávat i poznávací hodnotu u výroků o tomto souboru: rozsah platnosti se zvětšuje s rozsahem základního souboru a tím stoupá i hodnota na něm empiricky testovaných výroků pro obecnou teorii.

U heterogenních, strukturovaných souborů se však se zvyšováním rozsahu souboru dostáváme na vyšší úroveň struktury, takže roste relativní počet speciálních podmínek, určujících pouze strukturu nižšího řádu, a klesá počet univerzálních podmínek, definujících celý soubor: čím vyšší je strukturní úroveň, tím obecněji platné výroky získáváme, leč také tím triviálnější. Čím speciálnější výroky se snažíme vyvodit z velkého souboru, tím větší je i riziko, že homogenní sady podmínek substruktur jsou na úrovni celku heterogenní, takže náš výrok aspiruje neoprávněně na vyšší úroveň obecnosti. Stává se pouze výpovědí o „průměru“, který nejenže neplatí pro celek, ale není pokryt pravidelností ani na žádné z nižších úrovní struktury zkoumaného souboru a v extrémním případě se v souboru vůbec nevyskytuje. Hodnota takových zjištění s rozsahem zkoumaného souboru nevzrůstá, nýbrž naopak klesá jako závaží.

Nebezpečí podobné chyby roste při zkoumání jevů, jež jsou určovány velkými

množstvím podmínek, z nichž mnohé jsou neznámé a vzdorují identifikaci; zvláště aktuální je pak při formulování výroků stochastické povahy. Zde je také nejvíce patrna rozdílná úroveň metodologických obtíží klasických přírodních věd na straně jedné a společenských věd na straně druhé: v zoologii je např. na první pohled zjevná strukturně nepřiměřená úroveň otázky „kolik nohou mají obratlovci“; empirický test vzorku reprezentativního pro všechny obratlovce by patrně přinesl odpověď, že tři. V sociologii se můžeme důvodně obávat, že podobná zobecnění existují a nejsou odhalena.

Pro vědy o lidském chování je multi-determinace jevů charakteristická. „Následek“ mívá rozsáhlou sadu „příčin“ a indukce na základě empirických zjištění je o to obtížnější, že jednotlivé podmínky se vzájemně ovlivňují a působí pouze v určitém kontextu: sociální jevy jsou strukturně determinovány. Obtíž působí nejenom velký počet podmínek, ale i jejich nesnadná identifikace, a zejména specifikace jejich strukturní úrovně. Pro sociologii, která aspiruje na vybudování teorie platné pro velké soubory, pro struktury vysoké úrovně „globální společnosti“, je otázka „kontextu objevu“ a „kontextu platnosti“ a otázka hierarchie strukturních úrovní zvláště naléhavá. Společnost je celek strukturovaný v mnoha dimenzích a strukturní hierarchie jednotlivých dimenzí jsou uspořádány v složitém, mnohonásobně závislém systému asymetrické povahy. To je také jedna z příčin, proč systém speciálních sociologických disciplín zůstává neustálený a otevřený.

Určení rozsahu platnosti empirického výroku je v takové situaci stejně významné jako obtížné. Svůdná cesta redukce problému rozsahu platnosti na otázku reprezentativnosti vzorku pro soubor vede při nedostatečné metodologické pozornosti k naznačeným omylům. Abychom si ozejmili specifické aspekty, jichž musí

dbát zejména empirická sociologie, uvedme ještě jeden příklad. Fyzikální antropologie může bez velkého nebezpečí omylu tvrdit, že muži jsou v průměru větší než ženy. Měříme-li dostatečně velký, náhodně vybraný soubor jedinců druhu *Homo sapiens*, ověříme si pravdivost tohoto výroku každým měřením. Řekne-li sociolog, že muži mají v průměru větší počet sociálních kontaktů než ženy, musí si být vědom, že v určitých kontextech, v určitých strukturních úrovních toto tvrzení neplatí. Může ovšem otázku takto formulovat, protože mužská a ženská role jsou sociální kategorie, které působí jako podmínky v řadě jevů a mají vliv i na počet sociálních kontaktů; působí však vždy v kontextu s proměnlivou sadou dalších faktorů, jež mohou ustupovat do pozadí, anebo převažovat.

Základní dvě dimenze, ve kterých musí sociologie zvláště pečlivě specifikovat své výroky, jsou prostor a čas. Je to právě marxistická sociologie, jež od počátku zdůrazňuje zejména tyto dva aspekty sociologického poznání. Po právu poukazuje na malou poznávací hodnotu teorií o společnosti vůbec, bez zřetele na její třídní povahu, a trvale připomíná důležitost historického kontextu, nutnost pochopení společenských jevů v jejich dynamických aspektech v časovém kontinuu [6 : 30]. Specifikovat určitý výrok časově není obtížné – pokud se jej nesnažíme postihnout v jeho časové dynamice. Specifikovat určitý jev prostorově je ještě jednodušší – pokud pojmem prostor rozumíme jenom prostor fyzický. Takové pojetí pojmu prostor však znamená v sociologii nepřipustnou redukci, protože pro společenské jevy je charakteristické právě to, že jsou určovány nejen (a ne především) svými souřadnicemi ve fyzickém prostoru, ale zejména svým umístěním v prostoru sociálním, v multidimenzionální struktuře sociálních determinant. Do sociálního prostoru se také promítá aspekt času, protože jednotlivé prvky jeho struktury mají specifické charakteristiky historické determinace. Teprve v tomto komplexním kontextu však poznáváme sociální jevy v jejich úplně časoprostorové determinanci a můžeme usilovat o jejich hierarchizaci, uvedení ve vztah a vybudování teorie.

Naznačené (vzhledem k speciálnímu zaměření článku skutečně jen hrubě na-

značené) metodologické problémy vedou k tomu, že v empirické sociologii nelze považovat za překonané napětí na ose mezi výzkumem, jenž usiluje postihnout maximální počet podmínek v přirozeném kontextu i za cenu problematické zobecnitelnosti svých zjištění nad úroveň zkoumaného případu, a výzkumem, který klade důraz na exaktní identifikaci vybraného souboru podmínek, s nimiž pak operuje na vysoké úrovni reliability, předpokládá určitou homogenizaci podmínek, jež nepostihl. Rozsah platnosti výzkumu na jednom pólu osy nepřesahuje, striktně vzato, rozsah vybraného případu, bývá však logickou analogií rozšiřován – a bývá mu to vytýkáno, protože oprávněnost tohoto rozšíření nemůže matematicky či experimentálně dokázat. Rozsah platnosti výzkumu na druhém pólu osy je dán, striktně vzato, rozsahem základního souboru a mírou reprezentativnosti jeho vzorku. I když někdy rozšiřuje platnost analogií, je schopen přesně definovat znaky, jež musejí být analogické, a oprávněnost svých nároků na rozsah platnosti může matematicky dokázat. Může mu však být vytýkána redukce souboru determinujících znaků, resp. v určitých případech neoprávněný předpoklad homogenity nesledovaných znaků (podmínek). Tato výtka je vlastně výtkou nepřiměřené strukturní úrovně kladené otázky, protože strukturní úroveň je dána homogenitou relevantních podmínek.

Metodologické konsekvence procesů homogenizace a heterogenizace sociálních makrostruktur

Prudký rozvoj kvantitativních metod v sociologii dosáhl takového stupně, že jejich převaha dávno porušila rovnováhu na naznačené ose. Posun od kvalitativních ke kvantitativním metodám je považován za univerzální charakteristiku vývoje každé vědy [4 : 517] a míra její matematizace za míru její zralosti.

V sociologické metodologii není tento vývoj jen analogií univerzálního trendu ve vývoji metodologie věd a není také jen výrazem prudkého pokroku při zdokonalování aplikovaných matematických postupů. Multivariační korelace, faktorová analýza, analýza latentních struktur a všechny ostatní moderní matematické po-

stupy (ba ani použití samočinných počítačů, jež jistě znamená epochu v kvantitativních metodách) nebyly samy o sobě příčinou jejich bouřlivého rozvoje.

Volba poznávacího nástroje je vždycky instrumentální vzhledem k předmětu a cíli poznání. Z hlediska předmětu je prudký pohyb směrem ke kvantifikaci v sociálních vědách dán především hlubokými strukturálními změnami v soudobých společnostech, objektivním procesem jejich vnitřní homogenizace a redistribuce strukturálních úrovní. Zejména v hromadné produkci spotřebního zboží, jež uniformitou produkováných artefaktů vtlačuje standardní tvary i sociální skutečnosti, v rozvoji určitého typu organizace hromadné výroby, jež se stává přejímaným modelem vnitřní organizace i u institucí kulturních a správních, a ve všudypřítomnosti masových komunikačních prostředků, jež poskytují univerzální vzory chování, sjednocují kognitivní universum a standardizují vzorce hodnotové orientace, můžeme spatřovat tři základní komponenty procesu vnitřní homogenizace průmyslově rozvinutých společností. Tento vývojový trend v poznávané skutečnosti činí současně stále obecněji reálným předpoklad homogenity nepostihnutečných podmínek speciálních sociálních procesů a jevů a dává základ posunu od kvalitativní ke kvantitativní metodologii ve společenských vědách. Ať už je tento proces vzhledem k implikovanému posunu cílů sociologického poznání traktován kriticky („Společenská věda, která je současně atomistická a klasifikačně vyrůstá od atomů k obecninám, je Medusiným zrcadlem společnosti jednak atomizované, jednak uspořádané podle abstraktních klasifikačních pojmů, totiž pojmů administrativy“ [1 : 24]) nebo konstatován bez hodnocení, znamená v každém případě realitu, jejíž metodologické konsekvence pro sociologii nemohou být zanedbány.

Otázka empirické existence „lokální komunity“ a problém metodologické přiměřenosti jejích studií

Vnitřní vývoj struktury zkoumaného předmětu musí mít ovšem vliv nejenom na jeho metodologii, ale především na jeho systematiku. A zde opět vystupuje na povrch speciální druh obtíží, jimž musí čelit sociální vědy: jestliže strukturální charakter

neživé přírody je z hlediska člověka neměnný a jestliže strukturální změny v živé přírodě, vznik nových druhů a změny jejich charakteristik probíhají velmi pomalu, existující sociální struktury jsou relativně dynamické. Systém pojmů, jimiž sociologie označuje jevy jakožto specifické konfigurace znaků s pravidelným výskytem, musí být vzhledem k dynamičnosti struktur opakovaně kriticky zkoumány co do své platnosti.

Od samého počátku těchto obecných úvah máme na mysli empirické testování strukturální existence jednoho určitého pojmu; je to pojem *lokální komunity*. Kdokoli se rozhoduje pro empirickou studii lokální komunity a volí tento způsob zkoumání společenských jevů jakožto jeden z nejstarších sociologických postupů, narazí dnes už hned na počátku na elementární otázku, *zda lokální komunita v naší současné společnosti jako specifická struktura vůbec existuje*.

Fyzické bytí obce je ovšem nepochybné; je dáno ekologicky, prostorovou blízkostí bydlení a práce, souborem domů, bytů a závodů, které tvoří fyzický předpoklad pro lidské skupiny. Nepochybná je také administrativní, správní existence každé lokální komunity; MNV je základní správní jednotkou a soubor jedinců k němu náležejících najdeme lehce v kartotéce obyvatel v každé obci. To však samo o sobě ještě nemusí znamenat, že těmto evidentním jednotkám fyzickým a správním odpovídají i jednotky sociální: že lokální komunita skutečně funguje jako sociální subsystém, jako struktura *relativně* uzavřená, odlišitelná od struktur vyššího řádu tím, že představuje takovou množinu jedinců, v níž nacházíme četnější či významnější vztahy intrasystémové než vztahy intersystémové. Fyzická a správní existence obce sama nezaručuje, že lidé žijící na jejím správním katastru tvoří komunitu *v sociologickém slova smyslu*, tj. že impulsy a korektivy pro jejich jednání a hodnocení vycházejí ve významné míře z konkrétní pospolitosti, ve které žijí ve fyzickém kontaktu, a nikoli „zvnějška“, z institucí organizovaných na úrovni národního společenství a státu jako struktury vyššího řádu (respektive ze struktur ještě vyšších). Za daného stavu našeho vědění o povaze naší společnosti to nelze samozřejmě předpokládat a musí to být

dokázáno (nebo vyvráceno) empirickým testem, který přinese objektivní podklad pro základní posouzení metodologické přiměřenosti studií lokálních komunit v naší soudobé společnosti.

Empirický test strukturního specifika lokálních komunit

Otázku metodologické přiměřenosti, rozsahu platnosti i míry zobecnitelnosti výsledků studií lokálních komunit bylo třeba vyřešit při výzkumu, jehož zadání znělo na výzkum lokální kultury.¹ Pro výzkum byla zvolena tři malá moravská města situovaná vně příměstské oblasti velkoměst: Kroměříž, Kyjov a Nové Město na Moravě. Všechna sice patří do kategorie „malého města“, byla však volena tak, abychom měli možnost pracovat s komunitami nanejvýš velkými (Kroměříž asi 20.000 obyvatel, Kyjov 10.000, Nové Město 5.000) a mohli sledovat i vliv velikosti komunity.

Vybraná tři města se však od sebe nelišila jenom rozdílnou velikostí, ale i příslušností ke třem etnicky rozdílným oblastem, které se až do devatenáctého století honosily významnou lokální subkulturou:

Nové Město na Českomoravské vysočině leží v kraji se silnou protestantskou tradicí, kde způsob života je od nepaměti ovlivňován poměrně tvrdými životními podmínkami chudého kraje. Představuje přirozené centrum charakteristické subkultury Horácka.

Kyjov je slovácké městečko s výraznou etnickou charakteristikou a bohatým folklorním zázemím, houževnatě a dlouho vzdorující asimilacím. Je to přirozené lokální středisko zcela jinak orientované krajiny vinohradů.

Kroměříž je známa jako „hanácká metropole“, město se silnou katolickou tradicí, ještě nedávno bohaté centrum úrodné Hané a kdysi i sebevědomé biskupské sídlo.

Existuje ještě něco z bývalé individuality životního slohu a hmotné kultury těchto tří rozdílných lokálních kulturních center? Navštívíme-li dnes tato, snad ještě před padesáti, sto lety tak rozdílná města, žádný vnější znak už nám nepomůže roz-

poznat jejich původní charakteristiku. Fronta domů hlavního náměstí se k nám obrací týmiž vývěsními štíty, úřadovna MNV nemá žádnou lokální charakteristiku, v trafikách najdeme stejný výběr novin a časopisů. Sjedený závodní klub pracujících, systemizovaná škála zájmových spolků, jednotná škola. I lidé jsou si více podobní, utvářejí je tytéž vlivy. Večer co večer je baví a uspává tentýž televizní program, jeden a tentýž film oběhne postupně místní kina, rutina práce, předpisů i neformálních struktur je k nerozeznání podobná v závodech a dílnách všech tří měst, neboť všechna patří k jednomu propojenému a centrálně řízenému systému národního hospodářství.

Také konzum a volný čas je určován všude týmiž determinantami. Místní restaurace mohou být zařazeny do jedné ze čtyř v úvahu přicházejících cenových skupin, jejich zařízení, úpravu jídel i obsluhy určuje univerzální norma. Tu i tam se spoří na rodinný automobil a dovolená se kupuje v Čedoku. Dávno už zmizely kroje a mladé ženy se oblékají podle jednoho módního žurnálu. Domácnost v novém sídlišti, stejně jako v dožívajícím starém domě, je zařízena tímtež nábytkem z velkých sérií; nenajdeme v ní stopy místní subkultury, liší se nanejvýš dobou svého vzniku.

Tato strukturální uniformita má svou historickou dimenzi, je výsledkem společného dějinného procesu. V časové posloupnosti se etnické subkultury rozpadaly pod tímiž náporů. Historická zkušenost vrstevníků je společná. Původní etnickou svéráznost devatenáctého století likvidovalo nejprve pronikání průmyslové výroby, pak konec Rakouska, ztráta sociální distance a výsad z první buržoazně demokratické republiky, společný zážitek druhé světové války a nakonec velmi hluboké sociální změny po roce osmačtyřicátém, které otřáslý i tradiční strukturou povolání.

Už na základě tohoto letmého přehledu zjevných faktů se musíme zeptat: Má za takové situace vůbec smysl klást si otázku, zda trvá něco jako regionální specifická kulturní konfigurace, resp. zda a co přetrvalo z původních subkultur tradičních etnických celků? Tato otázka v sobě

¹ Závěrečná zpráva z výzkumu *Lokální kulturní centra* (I. Možný a kolektiv) je připravena v rukopise; dále uvedená data byla získána speciální

studií k této zprávě: *Komunikační a integrační struktura lokální komunity*.

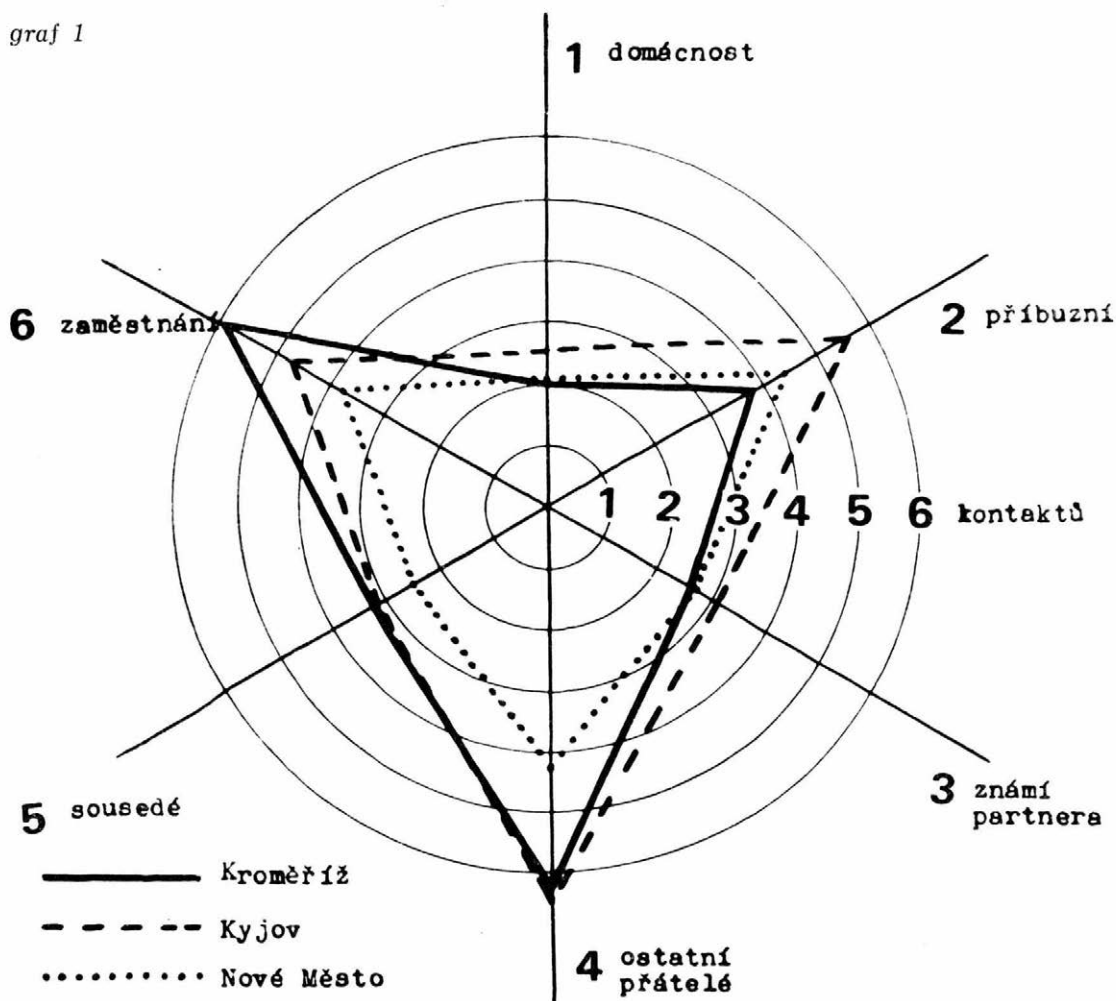
zároveň implikuje naši sociologicky významnější otázku, zda existuje vůbec ještě lokální komunita jako strukturální jednotka, nebo žijeme ve společnosti strukturované v jiných dimenzích a z kulturního hlediska tak homogenní, že mluvit o lokální komunitě nemá sociologický smysl.

Interakční a komunikační struktura komunity jako testované kritérium

Jako testované kritérium strukturní shody či odlišnosti tří zkoumaných komunit byla vybrána struktura primárních vazeb ve zkoumaných souborech, a to zejména charakter vzorců nezprostředkované

komunikace, jež vytvářejí intimní komunikační pole jedince (dále jen IKP). Rozsah intimního komunikačního pole a jeho orientace v dimenzích rodina, příbuzenstvo, sousedství, zaměstnání a přátelé podávají základní výpověď o habitu subkultury a zároveň patří k těm kulturním rysům, které si subkultura sama o sobě neuvědomuje a které ovšem také unikají povrchnímu pozorovateli; jde o tzv. „skryté vzorce chování“ (Merton). Můžeme o nich zároveň předpokládat, že jsou rezistentnější a zůstávají nedotčeny povrchnějšími kulturními změnami, jež zasahují třeba i velmi nápadným způsobem vnější a viditelné kulturní rysy.²

graf 1

² Podrobná diskuse o použitých termínech a způsob jejich operacionalizace jsou uvedeny v základní studii; tam je také shromážděn širší okruh podpůrných dokladů pro naše tvrzení. V žádném případě ovšem tento článek nechce vzbudit dojem, že zde nebo v citované základní studii byl podán vyčerpávající důkaz o strukturální specifikaci lokální komunity. Celá první část článku záměrně

upozorňuje na multideterminaci speciálních jevů a obtížnost jednoznačné identifikace „příčin“ v sociálních jevech. I pro náš případ platí, že výsledky testování zvolených kritérií, jakkoli relevantních, pouze nasvědčují existenci zkoumaného jevu, dokázat ho však beze zbytku je mimo možnost jedné empirické studie.

Soudíme proto, že ač by se odpověď zdála na první pohled jasná, vyplatí se přece jenom si položit otázku, zda se zachovaly nějaké rozdíly mezi třemi zkoumanými lokálními komunitami, které by ukazovaly nikoli na vliv jejich velikosti a umístění na škále urbanizace, ale spíše na jejich rozdílnou etnickou historii.

Roztřídíme-li zkoumaný soubor na pod-soubory podle tří zkoumaných měst, dostaneme v grafickém vyjádření tento obraz o rozdílech v charakteristickém tvaru a rozsahu intimního komunikačního pole (viz graf 1 na s. 455).

Srovnáním zjišťujeme, že rozdíly mezi městy jsou daleko menší než rozdíly mezi charakteristickým tvarem a rozsahem IKP v různých vzdělanostních i věkových skupinách a skupinách podle pohlaví: příslušnost k sociálním skupinám podle roli generálního statusu má na IKP větší vliv než příslušnost k jedné ze tří zkoumaných subkultur.

Druhý závěr přinese srovnání absolutní velikosti průměrného komunikačního pole s velikostí tří zkoumaných komunit: uspořádána podle rozsahu IKP, zaujímají města toto pořadí v celkovém počtu kontaktů na jedince:

1. Kyjov	25,48 (10 000 obyvatel)
2. Kroměříž	24,03 (20 000 obyvatel)
3. Nové Město	19,82 (5 000 obyvatel)

Na otázku, zda má blízkého přítele, odpovídá kladně v

1. Kyjově	70 % respondentů
2. Kroměříži	67 % respondentů
3. Novém Městě	61 % respondentů

Pořadí rozsahu IKP se tedy *neshoduje* s pořadím velikosti měst. Stejně tak kvalitativní charakteristika IKP (která se tu opět projevila jako shodná s kvantitativní) nenasvědčuje, že by velikost města měla na charakter primárních vazeb ten vliv, který předpokládá Wirthova teorie urbanizace [8]; námi zjištěné výsledky tuto teorii *nepodporují*. Právě *nejmenší* lokalita — Nové Město — se vyznačuje *nejmenším* IKP a nejčastěji si absencí vazby k blízkému příteli, tedy proti všemu

očekávání největší *slabostí primárních vazeb*. Přírozeným vysvětlením zůstává možný vliv tradice, projev rezistentních skrytých kulturních vzorců etnických charakteristik horácké subkultury.

Eliminace vlivu demografických faktorů

Zjištění existence lokálních kulturních vzorců by upozornilo na strukturní úroveň, jejíž existence uniká zběžnému pohledu a v určité dimesi vzdoruje jinak univerzální homogenizaci národní společnosti; je proto zapotřebí velké opatrnosti při vyslovení byť i předběžných závěrů. Na empirickém materiálu si musíme nejprve zodpovědět dvě otázky:

1. zda jsou zjištěné rozdíly při dané velikosti vzorku statisticky významné;
2. pokud jsou významné, zda se nejedná o klamnou korelaci, za níž je skryt vliv intervenujících proměnných rozdílné demografické skladby tří zkoumaných měst.³

Ad 1. T-testem zjišťujeme, že rozdíl v průměrném počtu kontaktů je mezi Kyjovem a Kroměříží statisticky nevýznamný, mezi Kroměříží a Novým Městem významný na hladině 10 % a mezi Kyjovem a Novým Městem významný na hladině 1 %. Významnější než rozdíl v rozsahu komunikačního pole jsou rozdíly v jeho tvaru: testujeme-li např. rozdíl mezi počtem kontaktů v domácnosti mezi Kroměříží a Kyjovem, zjistíme významnost rozdílu na hladině 1 %; z grafických analogií vyplývá (srovnej graf 1.), že *většina rozdílů v počtu kontaktů v jednotlivých dimenzích mezi jednotlivými městy jsou rozdíly statisticky významné*.

Ad 2. Zjištěné rozdíly mohou být ovšem výrazem skrytého vlivu odlišné demografické struktury jednotlivých měst. Abychom tento vliv eliminovali, vezmeme nejprve za standard průměrný počet kontaktů z *celého* sloučeného vzorku tří zkoumaných měst v určité dimenzi komunikačního pole, např. u „kontaktů volbou“. Jednoduchý výpočet nám pak umožní porovnat v dané dimenzi četnost očekávanou podle vzdělanostní struktury v daném městě a četnost skutečnou. Tak

³ Statistické výpočty k testování vlivu demografických proměnných provedla Hana Nechutová a

na zpracování dat se podíleli pracovníci LPS VÚT v Brně.

Nové Město by mělo mít podle své vzdělanostní struktury 4,9 kontaktů volbou

má ve skutečnosti 2,27 kontaktů volbou.

Nižší počet kontaktů ukazuje na vliv subkultury města.

Kyjov naopak by měl mít podle své vzdělanostní struktury 4,9 kontaktů volbou

má ve skutečnosti 6,45 kontaktů volbou.

Vyšší počet ukazuje na vliv subkultury města.

Obdobný výsledek získáme při porovnání očekávaných a skutečných četností podle poměru mužů a žen.

Nespokojíme-li se s předpokladem, že stejně vzdělané demografické skupiny (např. vzdělanostní skupiny, muži, ženy) se chovají stejně v různých městech, nemůžeme brát pro vážení kontaktů za standard průměrný počet kontaktů z celého sloučeného vzorku tří zkoumaných měst. Přesnější bude, vezmeme-li za standard počet kontaktů podle daného kritéria vždy v jednom ze srovnávaných měst. Vezme-li na příklad za standard Nové Město a zkoumáme dimenzi „přátelé volbou“, zjistíme, že kdyby se obyvatelé Kyjova chovali jako obyvatelé Nového Města,

měli by při vzdělanostní struktuře svého města v průměru 4,54 kontaktů volbou,

mají však ve skutečnosti 6,45 kontaktů volbou.

Zvýšení počtu ukazuje na vliv subkultury města. Provedeme-li tentýž výpočet pro Kroměříž, zjišťujeme, že obyvatelé Kroměříže by měli mít podle vzdělanostní struktury 4,62 kontaktů volbou,

mají však ve skutečnosti 6,27 kontaktů volbou.

Rozdíly v počtu kontaktů nejsou tedy způsobeny jen demografickou strukturou měst. Lokální subkultura tu má značný vliv; zejména Nové Město má značný „izolační“ vliv proti Kroměříži a zejména proti Kyjovu.

Eliminace vlivu délky pobytu

Než se plně opřeme o tento závěr, musíme věnovat pozornost ještě jedné námitce. Je vůbec možné, aby lokální subkultura měla takový vliv na rozdíly v rozsahu IKP, když přece víme, že určitá — tu větší, tu menší — část obyvatel se do jednotlivých měst teprve nedávno přistěhovala a tedy do lokálních subkultur svou socializací vůbec nepatří? Kromě toho budou mít nově příchozí logicky menší IKP; není tedy způsobeno rozdílně velké průměrné IKP rozdílným podílem nově příchozích ve třech zkoumaných městech?

Abychom tyto námitky mohli uznat, nebo vyvrátit, musíme nejprve zjistit:

- je-li rozložení zkoumaného vzorku v jednotlivých městech podle délky pobytu rozdílné a jaký je podíl nově příchozích;
- jaká je závislost rozsahu IKP na délce pobytu. V případě, že v jednotlivých městech zjistíme významné rozdílné rozložení vzorků podle délky pobytu a zároveň určitou závislost rozsahu IKP na délce pobytu, vyslovené námitky platí a my se budeme muset přesvědčit, není-li rozdíl mezi třemi zkoumanými městy způsoben pouze rozdílným podílem starousedlíků.

Ad a. Rozložení vzorku podle délky pobytu ve třech srovnávaných městech skutečně rozdílné je:

Délka pobytu podle měst:

Délka pobytu:	Města:		
	Kyjov	Nové Město	Kroměříž
0— 5 let	19 %	24 %	10 %
5—15 let	34 %	25 %	26 %
15 a více let	16 %	28 %	33 %
od narození	31 %	23 %	31 %
	100 %	100 %	100 %

Podíl nově příchozích je zvláště vysoký v Novém Městě a v Kyjově. Nebydlí-li každý čtvrtý, resp. každý pátý obyvatel ve městě ještě ani pět let, svědčí to o velké imigraci. Počítáme-li mezi starousedlíky ty, kteří bydlí ve městě více než 15 let, můžeme počítat v Kroměříži s 64 %, v Novém Městě s 51 % a v Kyjově jen s 47 % obyvatel.

Ad b. Závislost rozsahu IKP na délce pobytu je poměrně malá (C. norm. = .156) a při dané velikosti vzorku statisticky nevýznamná.

Jisté přibývání rozsahu v závislosti na délce pobytu však zaznamenáváme:

Délka pobytu:	Průměrný počet kontaktů:
0— 1 rok	18,99
1— 5 let	19,39
5—15 let	21,44
15 let a déle	21,95
od narození	24,40

graf 2.

Rozsah IKP podle měst pro starousedlíky (bydlí ve městě od narození):

C. norm. = .295, hlad. význ. < 5 %, n=211

graf 3.

Rozsah IKP podle měst pro nové příchozí (0 až 5 let):

C. norm. = .307, hlad. význam. = > 5, n=148

Protože jsme tedy ad a. i ad b. jistou závislost našli, provedeme zkoušku, není-li rozdíl ve velikosti IKP způsoben rozdílným počtem starousedlíků: tříděním třetího stupně budeme podle měst porovnávat rozsah IKP jen u těch, kteří žijí ve svém městě od narození. (Viz graf 2.)

Vidíme tedy, že i při eliminaci vlivu délky pobytu existují statisticky významné rozdíly mezi rozsahem IKP ve třech zkoumaných komunitách: starousedlíci v Kyjově

mají největší, v Kroměříži střední a v Novém Městě nejmenší IKP — což odpovídá vzorci místní subkultury.

Je zajímavé, že rozdíly podle lokální subkultury nalézáme i u nově příchozích. (Viz graf 3.) Pro tento jev nacházíme dvojí vysvětlení:

a) Nově příchozí se zařazují do existujících interakčních sítí jako do daných struktur a jsou nuceni přizpůsobit jim své chování jakožto dané realitě. Poněvadž sociální interakce je proces dvoustranný, subkultura každého města vtiskne okamžitě i každému nově příchozímu charakter svého typického IKP. V „izolacio-

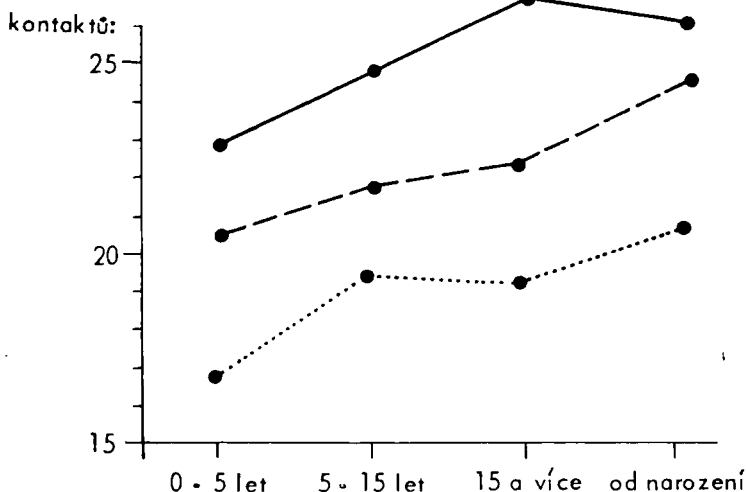
nistickém“ Novém Městě navazují novousedlíci nové sociální kontakty relativně nejobtížněji (největší podíl „malého IKP“ mezi nově příchozími — 44 %, proti 28 % u starousedlíků), kdežto v družném Kyjově to jde poměrně lehce („malé IKP“ má jen 17 % z nově příchozích, ze starousedlíků jen o něco méně — 14 %).

b) Vysoký podíl nově příchozích v Novém Městě i v Kyjově byl způsoben výstavbou bytů při novém závodě. Pracov-

níci nového závodu však původně dojížděli většinou z blízkého okolí – přistěhovali se tedy do města z nedaleka, nejsou to „new-comers“, jak je zná např. americká sociologie – tedy lidé s odlišnou subkulturou. Nově příchozí v Novém Městě i v Kyjově patří k téže subkulturě, a i když u nich platí, že s přibývajícím lety pobytu v obci mírně roste rozsah IKP, platí to jen na úrovni dané především subkulturou, jak ukazuje i následující tabulka a grafické znázornění:

existenci „lokálního“ faktoru, jenž specifickým způsobem ovlivňuje sledované jevy v každé ze tří zkoumaných komunit. Metodologické důsledky takového zjištění nemohou být ignorovány: Znamená to, že všechno, co jsme o povaze lidských vztahů zjistili ve zkoumaných komunitách, je omezeno rozsahem platnosti vždy jenom na zkoumaný případ dané obce? A naopak: Lze na základě tohoto zjištění existence obce jako strukturální úrovně pro určitou dimenzi sociálního systému pova-

graf 4.

LEGENDA:

Kyjov —————
Kroměříž - - - - -
Nové Město

Průměr rozsahu IKP podle míst a podle délky pobytu:

Délka pobytu:	Města:		
	Nové Město	Kroměříž	Kyjov
0— 5 let	16,96	20,26	22,70
5—15 let	19,35	21,38	24,59
15 a více let	19,09	22,16	26,76
od narození	20,44	24,90	25,79

Důsledky zjištění lokálního specifika pro rozsah platnosti závěrů ze studií lokálních komunit

Podobně jako rozsah IKP byla ve zmíněném výzkumu testována řada dalších indikátorů interakční a komunikační struktury. Všechny výsledky shodně ukazují na

žovat za nepřiměřená všechna zobecnění pro větší globální skupiny? Ač i takové hledisko může být pokusně formulováno, po krátkém zkoumání je musíme odmítnout jako nepřiměřený závěr. V soudobé sociologické literatuře neexistuje plná shoda o rozsahu platnosti poznatků ze studií lokálních komunit a v zjednodušujícím přehledu můžeme citovat dvě protichůdná chápání jejich poznávací hodnoty.

Na jedné straně může být lokální komunita zkoumána jakožto jednotka reprezentativní i pro jiné obce v téže společnosti. Tak sociologická monografie o holandské obci Sassenheim, nazvaná *A Dutch Community*, vychází metodologicky z předpokladu, že zkoumaná komunita je určitým prototypem života komunit

v Holandsku vůbec [3]. Snad můžeme říci, že takový přístup neshromažďuje při kulturní a sociologické analýze data z více obcí také proto, že je to nadbytečné: jedna obec zastupuje uspokojivě všechny ostatní v dané společnosti, neboť jsou jí podobné.

Na druhé straně však může být obec zkoumána jako samostatná kulturní jednotka, odlišná od všech ostatních, unikátní, takže jakýkoli průměr, s nímž pracují statistická šetření vyšších celků, postrádá oprávnění. Snad můžeme říci, že z tohoto hlediska zkoumat celek je nesmyslné: žádný vyšší celek neexistuje, resp. není ničím jiným než heterogenní konfiguraci homogenních subkultur.

Tomuto hledisku je blízký pohled R. Königa, který o lokální komunitě říká:

Člověk ve svém vývoji od dětství k mládí a k dospělosti přichází v komunitě poprvé do styku se všemi sociálními vztahy, jež přesahují úzký rámec rodiny. Ačkoli není vždycky možno — navzdory romantickým přesvědčením — přehlédnout celou komunitu, třeba i malou, je pravda, že v komunitě sociální život dosahuje nejvyššího stupně konkrétnosti (tangibility), stejně jako v rodině nejvyššího stupně vřelosti, kterou žádná jiná instituce v pozdějším životě člověka nemá. Můžeme říci, že komunita je tím místem, kde společnost jako celek, jako vysoce složitý fenomén, je přímo dostupná zkušenosti, zatímco všechny ostatní faktory společnosti se bez výjimky rychle stávají abstraktními a nemohou být tak bezprostředně prožívány jako v komunitě. ...komunita reprezentuje totalitu života nejenom ve svých vnitřních rozměrech, ale také proto, že pro mnohé je absolutně identická s totalitou života vůbec [5 : 4—5].

Tradičně bylo toto hledisko blízké spíše kulturně antropologickému akcentu v sociologii. V poslední době se však stává univerzálnějším zejména proto, že studie lokálních komunit jsou studie vztahů, často interdisciplinární povahy, které odpovídají trendu „od zkoumání izolovaných dat přes objev korelací k analýze systémových vztahů mezi sociálními fakty“ [2 : 692]. Studie lokálních komunit také v tomto smyslu modifikovaly funkcionalismus: zatímco v klasických formulacích Malinowského a Radcliffe-Browna chápeme funkci zvyku nebo instituce jako službu celku a zatímco Merton jde tímto směrem ještě dál a oceňuje „funkční“ a „disfunkční“ kvality, podle již citované práce Arensberga a Kimballa funkce znamená jako v matematice „congruential, configurational or systemic co-occurrence or emergence

(...) the questions community studies ask thus deal more with co-occurrence or emergence (as a systematic product or historical ... resultant among forces)“ [2 : 693], tedy spíše vykládající popis struktury. Z tohoto hlediska pak také Arensberg a Kimball docházejí k závěru, že jestliže sociologická teorie výběru vzorku vyžaduje „skupinu nebo společenskou jednotku, která je sama o sobě reprezentativní, úplná, inkluzivní a kohezivní, soudíme, že kterákoli komunita v kterékoli společnosti, správně vybraná podle těchto charakteristických rysů, vyhovuje nárokům na výběr vzorku v sociálních vědách“ [2 : 695]. V tomto smyslu je tedy každá komunita svou komplexností právě ve své jedinečnosti jediným možným reprezentantem jakékoli kultury.

I když citujeme takto polarizovaná stanoviska, nesetkáváme se ve skutečnosti s nesmiřitelným protikladem. Jak upozorňuje J. H. Steward, oba přístupy se navzájem nevylučují: lokální komunita je mikrokosmem jakožto vzorkem makrokosmu, s nímž je spojena mnoha vazbami a podobnostmi, a současně mikrokosmem, svým způsobem specifickým a jedinečným, [7 : 51]. A toto je právě hledisko, jež vychází z již připomenuté skutečnosti, že pro sociální jevy je charakteristický multiterminismus, anebo ještě přesněji, strukturální determinismus, neboť podmiňující jevy se podmiňují navzájem a působí v komplexu. Je tedy např. pravda, že rozsah IKP závisí na pohlaví a mění se podle vzdělání respondenta bez ohledu na konkrétní obec, právě tak jako je pravda, že rozsah IKP závisí na subkultuře města, kde respondent žije. *Obě závislosti platí.*

Zjištění strukturní existence lokální komunity v naší soudobé společnosti nás tedy neopravňuje k ničemu více než ke konstatování, že zkoumání společenských jevů v přirozeném kontextu obce má nadále smysl a v určitém okruhu problémů i nepopíratelné výhody. Umožňuje zejména oprávněně se spoléhat při vztahové analýze na homogenitu nesledovaných podmínek, aniž by se ztrácela možnost získání obecněji platných zjištění.

Literatura

- [1] Adorno, T. W.: *Sociologie a empirický výzkum*, v *Dialektika a sociologie*, Praha 1967

- [2] Arensberg, C. M., Kimball, S. T.: *Community Studies, Retrospect and Prospect*, American Journal of Sociology vol. 73 č. 5, květen 1968, s. 689 n.
- [3] Gadourek, I.: *A Dutch Community*, Leiden 1961
- [4] Kahuda, F.: *Prolegomena k metodám diagnostické analýzy lidské osobnosti*, Sociologický časopis roč. 6/1970, s. 516 n.
- [5] König, R.: *The Community*, London 1968
- [6] Nowak, S.: *Studia z metodologii nauk społecznych*, Varšava 1965
- [7] Steward, J. H.: *Area Research, Theory and Practice*, New York 1950
- [8] Wirth, L.: *Urbanism as a Way of Life*, American Journal of Sociology vol. 44, červenec 1938.

Резюме

Можны И.: К некоторым вопросам представительности и познавательной ценности изучения локальных коммунитетов

В первой, обще-методологической части статьи автор обсуждает структуральную обусловленность выводов о социальных явлениях, он показывает ограниченную применимость понятия «представительности» при социальном исследовании, и обращает внимание на искажения, которые могут возникнуть при механическом применении представительных, отборочных приемов для изучения негомогенных совокупностей. Он указывает, что у гетерогенных, структурных совокупностей с увеличением размеров совокупности поднимаемся как правило на более высокий уровень структуры, так что увеличивается релятивное количество специальных условий, определяющих только структуры более низкого уровня (субструктуры), и сокращается количество универсальных условий, детерминирующих целую совокупность; чем более высокий структурный уровень, тем более общая действительность получаемых выводов, но также одинаково тривиальнее. Чем более специальные выводы стараемся получить из большой совокупности, тем больше и риск, что гомогенные комплексы условий субструктур являются гетерогенными на уровне целого, так что наш вывод претендует несправедливо на более высокий уровень общности, становясь показанием «среднего», которое не только не относится к целому, но которое не является регулярным ни на каком из более низких уровней субструктур.

Из-за этого эмпирическая социология колеблется между исследованием, стремящимся достичь максимальное количество условий в естественном контексте и ценой проблематической способности обобщения своих сведений сверх уровня исследуемого случая, и между исследованием, подчеркивающим точную идентификацию избранной совокупности условий, с которыми затем работает на высоком уровне релябельности, предполагая определенную гомогенизацию условий, им не постигнутых.

Массовый выпуск товаров широкого потребления, массовые средства коммуникации и диффузия организационных принципов промышленного производства в другие сферы обще-

ственной организации содействуют гомогенизации больших совокупностей населения и создают объективные основания для развития количественных методов в социологии.

Несмотря на намеченное развитие остается открытым вопрос, не сохранились ли некоторые традиционные субструктуры и не учитывать ли их в социологической методологии. Во второй, эмпирической части статьи автор пытается выяснить, существует ли в чехословацких условиях до сих пор локальный коммунитет как специфическая структура, из которой следовало бы исходить при эмпирическом исследовании. При помощи данных, полученных в результате исследования коммуникационной и интеракционной структуры трех чешских локальных коммунитетов, автор приходит к выводу, что локальный коммунитет существует у нас до сих пор как специфическая структура, и, значит, что изучение явлений в этом контексте все имеет смысл и тоже бесспорные преимущества.

Аргументация автора опирается на понимание коммуниты как коммуникационной системы и проводится в этой эмпирической части приблизительно следующим образом: существование локального коммунитета как структурной единицы возможно доказать, если удастся доказать существование специфических локальных субкультур, связанных с региональными единицами — в данном случае три исследуемые города). Существование специфических субкультур возможно операционализировать разницей между размерами и ориентацией интимных коммуникационных полей средних жителей этих трех местностей.

Затем автор показывает на данных, что эти разницы были установлены и сохраняются и после контроля переменные образование, пол и продолжительность пребывания в городе. Он заключает, что возможным объяснением разницы в характере и размерах интимных коммуникационных полей может отличаться характер локальных субкультур, что в дальнейшем доказывает и структурная специфичность локального коммунитета как социальной формации.

В заключении автор сопоставляет две типические экстремные реакции социологической методологии на это указание и показывает, что изучение общественных явлений в их естественном контексте — значит в пределах локального коммунитета — имеет и у нас все еще значение.

Summary

Možný I.: On Some Problems concerning the Representativeness and Cognitive Value of Local-Community Studies

In the first generally methodological part of the paper the author discusses the fact that conclusions concerning social phenomena are structurally conditioned, shows the limited applicability of the concept of "representativeness" in social research and draws attention to the misrepresentations with might arise from a mechanical application of representative sampling procedures to the study

of non-homogeneous universes. Referring to heterogeneous, structured universes he points out that, as a rule, by increasing the size of the universe a higher structural level is attained; thus the relative number of specific conditions determining only the structures of a lower order (substructures) is increasing and the number of universal conditions determining the whole sample is decreasing. The higher is the structural level, the more generally valid — but also the more trivial — statements are obtained. The more special conclusions we endeavour to draw from a large universe, the greater is also the risk of homogeneous sets of substructural conditions being heterogeneous at the level of the whole; as a result, our statement unjustifiably aspires at a higher level of generality, becoming a statement about the average which not only cannot be applied to the whole but remains uncovered by regularity even at all the lower levels of the substructure.

In consideration of this difficulty, empirical sociology oscillates on the axis between the research endeavouring to cover the maximum amount of conditions in a natural context even at the price of a problematic generalization of its findings above the level of the case under study, and between the research emphasizing an exact identification of the selected set of conditions with which it then operates at a high level of reliability, assuming a certain homogenization of the conditions which have remained untreated.

The mass production of consumption goods, the mass communication media and the diffusion of the organizational principles of industrial production in other spheres of social organization contribute to the homogeneity of larger population universes and create objective bases for the development of quantitative methods in sociology.

In spite of the indicated development, the question remains open whether some traditional substructures have not been preserved and should not be reckoned with in sociological methodology. In the second, em-

pirical part or the paper the author attempts to find out whether, in the contemporary Czechoslovak conditions, the local community still exists as a specific structure representing a relevant potential starting-point of empirical research. With the aid of the data obtained by the research into the communication and interaction structure of three local communities, the author illustrates his conclusion that the local community in this country still exists as a specific structure, and that, due to this, the study of phenomena in this context still makes sense and also yields unquestionable advantages.

The author's argumentation rests on the conception of community as a communication system; in this empirical part, his reasoning takes place approximately in the following way: the existence of the local community as a structural unit may be proved under the assumption that the existence of specific local subcultures connected with regional units (in the given case with the three towns under study) can be proved. The existence of specific subcultures may be identified in the differences among the size and orientation of the unmediated communication fields of the average inhabitants in these three localities.

The author then uses the data to show that these differences have been ascertained and continue to exist even after checking the variables of education, sex and length of staying in the town. From this he deduces that the differences in the nature and extent of unmediated communication fields may possibly be explained by the different nature of local subcultures; this is further proved also by the structural specificity of the local community as a social formation.

Finally, the author confronts two typical extreme reactions of sociological methodology to this ascertainment and concludes that the study of social phenomena in their natural context, i. e. within the framework of the local community, continues to be relevant even in this country.